

II. ІСТОРИЧНІ ПОСТАТІ

УДК 94 (477.63) «1941/1943»

В. С. Мороз

Історик-краєзнавець, заслужений працівник культури України

КНЯЗЬ-ГЕТЬМАН ДМИТРО ІВАНОВИЧ БАЙДА- ВИШНЕВЕЦЬКИЙ (? – 1563)

Розкрито життя та діяльність князя Д. І. Байди-Вишневецького. У центрі уваги маловідомі сторінки про його перебування на Придніпров'ї.

Ключові слова: гетьман, князь, запорозьке козацтво, Хортицька Січ, Монастирський острів.

Раскрывается жизнь и деятельность князя Д. И. Байды-Вишневецкого. В центре внимания малоизвестные страницы о его пребывании на Приднепровье.

Ключевые слова: гетман, князь, запорожское казачество, Хортицкая Сечь, Монастырский остров.

The article deals with life and activity of the duke Bajda Vishnevets'kiy. The main attention is focused on the little known facts concerning his stay in Podniprovyu.

Key words: hetman, duke, Zaporizhzhian Cossacks, Sich on Khortitsya, Monastyr Island.

Легендарна постать князя-гетьмана Байди-Вишневецького три сторіччя привертає увагу істориків. Неординарний образ Байди-Вишневецького висвітлено у працях Д. М. Бантиш-Каменського, В. О. Голобуцького, М. С. Грушевського, В. О. Замлинського, М. М. Карамзіна, В. О. Ключевського, П. О. Куліша, М. А. Маркевича, Ю. А. Мицик, В. І. Сергійчука, С. М. Соловйова, Д. І. Яворницького.

Разом з тим ряд сторінок із життя та діяльності Байди-Вишневецького не знайшли належного відображення в працях істо-

ріків. Це стосується зокрема його перебування в Дніпровському Надпоріжжі. Заповнити цю прогалину має на меті представлена стаття.

Початки самоврядування на Придніпров'ї йдуть із Монастирського острова: пов'язані із багаторічним перебуванням там засновника першої Запорозької Січі на острові Мала Хортиця, визначного державного і військового діяча, одного із перших козацьких гетьманів Дмитра Івановича Вишневецького. У 1557 р., після захоплення і зруйнування татарами Хортицької Січі Монастирський острів став головним осередком перебування запорожців. Тут було створено перше на терені сучасного Дніпропетровська поселення у вигляді укріпленого вільного табору. Тут відбувались ради, на яких обговорювалися всі найважливіші питання буття козацтва і приймалися рішення. На Монастирському острові перебувала постійна залога, зберігалися військові припаси, запаси продовольства, порох, свинець, одужували кволі та поранені. Тут перебували і ховалися за стінами валів від татарських нападів Д. Адашев, Д. І. Вишневецький, дяк Ржевський. Звідси вони робили відчайдушні напади на Кримське ханство і Отоманську порту, визволяли полонених, захоплювали гармати та інше озброєння. На Монастирському острові вони відпочивали під надійним захистом валів. Із Монастирського острова розпочався страдницький шлях князя-гетьмана на мученицьку смерть у Царгороді. Звідси лежав його шлях на Голгофу безсмертя.

Це була одна із найяскравіших, найтаємничих і досі не збагнених постатей XVI ст., **яка стояла біля витоків, розбудови та становлення українського і запорозького козацтва.** Майже 450 років досліджень різних країн продовжують ламати списи в гострих суперечках відносно оцінки окремих епізодів його життя, хронології діяльності, і, врешті-решт, смерті. Початок цієї героїчної та трагічної, майже детективної історії, був напрочуд звичайним і земним. Пристрасть кохання, бажання добитися взаємності і руки найбагатшої нареченої Польщі і Литви із знаменитого князівського роду Гальшки Острожської, непоступливість короля, штовхнули представника не менш відомого князівського роду на пошуки «козацького хліба» та організацію боротьби українського козацтва з турками і татарами. Доля зводила Д. І. Вишневецького із польським королем і великим князем Литовським Сигізмундом-

Августом, московським царем Іваном IV Грозним, турецьким султаном Сулейманом II Пишним. Мабуть, він бачився із його дружиною, колишньою дівкою-бранкою, попівною з-під Рогатина, а за останніми даними із смт. Чемерівці Хмельницької обл. – Настею Лісовською, відомою у східних джерелах як Роксолана. Варшава, Вільно, Москва, Стамбул гостинно його зустрічали. Наймогутніші можновладці проявляли свою приязнь та дарували коштовні подарунки.

Дмитро Іванович Вишневецький походив із знатного українського православного князівського роду. Існує три точки зору щодо походження цього роду – від київського князя Володимира, сина великого князя Литовського Ольгерда, треті виводять його від князів Збараських [27, с. 57]. Прізвище походить від родового замку Вишневець, зараз райцентр Тернопільської обл.

Князь Д. І. Вишневецький – нащадок давньоруської династії Рюриковичів, представниками якої були великі князі київські і московські, в т. ч. і цар Іван IV Грозний [24, с. 70]. Мав трьох братів – Жигимонта, Андрія, Костянтина – і сестру Катерину.

Д. І. Вишневецький залишив яскравий слід в історії. Першими про нього залишили рядки «сповнені найвищих епітетів». М. Бельський (1495–1575), М. Стрийковський. О. Гваньїні (1534/1538–1614) писав про Д. І. Вишневецького, що це був «муж чистий, славний і мужній» [7, с. 167]. М. М. Карамзін (1766–1826) називав князя «мужем ума пылкого, отважным, искусным в ратном деле ... любимым вождем днепровских казаков» [17, с. 154]. Цю характеристику наводив Д. М. Бантиш-Каменський (1788–1850) [2, с. 74]. С. М. Соловйов (1820–1879) охарактеризував його як «истый казак по природе» [31, с. 493]. Високо цінували організаторські здібності і військові таланти М. А. Маркевич (1804–1860) [23, с. 28–31], П. О. Куліш (1819–1897) [19, с. 59–62; 20], Д. І. Яворницький (1855–1940) [33; 34], М. С. Грушевський (1866–1934) [12]. Життя і діяльність князя-гетьмана привернула увагу практично всіх польських, російських і українських істориків – М. М. Аркаса (1852–1909), І. Багалія (1857–1932), М. П. Василенка (1866–1935) [53], Д. А. Ф. Кашенка (1858–1921).

Великий внесок у вивчення подвигів українського патріота і захисника рідної землі від турецько-татарських нападів внесли сучасні історики В. О. Голобуцький, В. В. Каргалов, французька до-

слідниця Ш. Лемерсьє-Келькеже, Ю. А. Мицик, В. І. Сергійчук та багато інших.

Уперше ім'я князя Д. І. Вишневецького в історичних джерелах згадується в 1545 р. під час люстрації (опису) Кременецького замку [5, с. 154] волинського воєводства. У цей час він ще не відрізнявся від інших панів: випрошував у короля привілеї на землі, судився, робив наїзди на чужі маєтки. Тривожна ситуація на Поділлі і Волині змушувала мешканців постійно бути напоготові для відбиття татарського нападу. Місцева шляхта заявляла, що вони майже весь час проводять у сідлі. У 1538 р. батько Дмитра очолив похід своїх підданих проти ординців. Дуже ймовірно, що серед них був і його син. Справою його життя стає боротьба із степовими хижаками і захист південних кордонів України від ворожих навал. Мав князь і особисті мотиви для безжалісної боротьби із ординцями. У 1549 р. татари захопили в полон двоюрідного брата князя Федора Вишневецького разом із сім'єю [29, с. 9].

Перший зафіксований джерелом похід Д. І. Вишневецького в глибокі ворожі тили в 1548 р. Півтора року, з 8 серпня 1548 р. по 6 грудня 1549 р. козацький загін князя тримав у постійній напрузі гарнізон турецької фортеці в гирлі Дніпра. Неймовірно, але кримський хан зі всіма ордами і гарнізони кримчан турецьких фортець протягом такого значного відрізка часу були безсилі протистояти незначним козацьким загонам.

Військовий авторитет та популярність Д. І. Вишневецького були настільки великими, що король призначив його на дуже важливу посаду – в кінці 1540-х рр. він став старостою черкаським і канівським на прикордонні з Полем [26, с. 83]. У відповідь на звитяжні походи українських і запорозьких козаків султан щорічно в 1548–1553 рр. у грізних листах до польського короля вимагав приборкати свого підданого за розправи над ординцями [29, с. 11]. Та несподівано для всіх відчайдушний князь з'являється в Стамбулі, за іншими даними в Аккермані (зараз місто Білгород-Дністровськ Одеської обл.) із загonom своїх козаків. Султан урочисто зустрічає свого запеклого ворога. Сулейман II і кримський хан Давлет-Гірей належно оцінили військову звитягу українського князя та його мужність духу. Така зустріч дуже здивувала всіх у Польщі та Литві. Історики і досі продовжують сперечатись, чому він поїхав на вірну смерть і як йому вдалося безперешкод-

но повернутись назад із своїми козаками. Учені висувають щодо цього різні версії, які часто суперечать одна одній.

На наш погляд, Д. І. Вишневецький наражався на смертельну небезпеку із високих патріотичних та гуманних міркувань: урегулювати прикордонні конфлікти, припинити татарські напади і звільнити з полону сім'ю брата. Це був безмежно сміливий до самопожертви власним життям крок прикордонного старости. Чому султан замість тортур урочисто зустрів і обдарував свого смертельного ворога? Сулейман II був вражений мужністю і сміливістю українського лицаря? У ході зустрічі вирішували чи обмірковували взаємовигідні плани? На захист земляка рішуче стала Ханум Роксолана? Чому князь так несподівано приїхав і від'їхав? На ці та й на інші питання досі немає аргументованої відповіді. Мовчать турецькі архіви. Як одна з можливих версій – польський дослідник Й. Вольф вважає від'їзд князя образою за відмову короля видати за нього найбагатшу наречену Гальшку Острозьку і передачу посади черкаського і канівського старости іншій особі – князю Д. Сангушку [29, с. 11].

Пробувши півроку в Туреччині, Д. І. Вишневецький на початку 1554 р. повернувся в Україну, знову став на чолі черкаського і канівського староства [25, с. 58] та стражником дніпровських порогів і Хортиці. Розпочинається найславетніший період життя лицаря-патріота і його довге перебування на терені сучасного Дніпропетровська. Йому першому реально вдалося втілити задум свого попередника, старости черкаського і канівського Є. Дашкевича (? – 1535) і київського біскупа Й. Верещинського (? – 1599). На засіданні сейму Євстафій запропонував побудувати на дніпровських островах укріплення чи замки із постійними гарнізонами [5, с. 149]. Сторожа мала становити всього 2 тис. осіб. Роз'їжджаючи човнами між островами і порогами, вони мали перешкоджати татарам переправлятися на правий берег Дніпра [23, с. 21]. Саме із цією метою і були укріплені острови Мала Хортиця, Томаківка і Монастирський. Це була сувора необхідність ховатися від ворогів у важко доступних місцях на островах. На рівнині жменьку відчайдух стерли б з лица землі татарські гамбули [18, с. 16]. Отже, єдиним способом зберегтися і продовжити боротьбу з татарами була побудова замків на дніпровських островах [11, с. 115].

У 1556 р. князь на острові Мала Хортиця збудував замок [14, с. 16], який озброїв захопленими в Іслам-Кермені ворожими гарматами [19, с. 60]. У результаті переговорів черкаського і канівського старости із представниками Івана IV відбувся похід із Путивля дяка Ржевського на Крим [11, с. 117]. Збудувавши човни у верхів'ях р. Псьол, лівої притоки Дніпра, вони спустилися вниз, маючи намір добути «язиків» і довідатись про наміри Кримського хана [22, с. 269].

Князь-гетьман дочекався «Диака Ржевского с суды и встретил Диака выше порогов и кош с запасы оставил выше порогов на Монастырском острове» [22, с. 296]. Так уперше в історичних джерелах зустрічаються відомості про цей похід. Острів якнайкраще підходив для будівництва укріплення для тривалого перебування людей. Острів здавна використовувався як залога купецькими караванами на шляху «із Варяг в Греки» та дружинами київських князів. Першими тут осіли вікінги-варяги під час походів на Візантію. Військово-стратегічне значення острова було давно добре відомо. Він лежав на перехресті сухопутних і водних шляхів між двома переправами через Дніпро в районі сучасного Дніпропетровська вище і нижче острова.

Сучасник і очевидець залишив такий опис Монастирського острова: «... дуже високий і весь зі скель і з урвищами довкола по 25–30 стін (одна стіна = 32,5 см = 812,5 см і 965,0 см), окрім верхньої частини, де він трохи нижчий. Це і є причиною того, що його ніколи на затоплює» [4, с. 39]. Він мав у довжину більше одного кілометра при ширині 300 м, займаючи площу більше 70 гектарів і був вкритий густим дубовим лісом [34, с. 52]. Це було ідеальне місце для захисту від нападів татар, проживання великої кількості козаків і коней. Тут було де і з чого збудувати укріплення, хати, комори, стайні, печі для випікання хліба та інших побутових та господарських приміщень.

Залишивши тут важке військове спорядження, запаси продовольства, свинець і порох під захистом валів і палісадів та постійного гарнізону, дяк і 300 українських козаків спустилися вниз Дніпром, штурмували Іслам-Кермен, взяли Очаків, захопили велику здобич і, відбиваючися від татар [20, с. 271], повернулися назад на Монастирський острів.

У січні 1557 р., коли лід скував Дніпро, хан із великими силами штурмував хортицький замок протягом 24-х днів, але був зму-

шений без честі і слави відступити [19, с. 60]. Не примирившись із поразкою, хан наприкінці літа того ж 1557 р. виступив, залучивши до своїх сил турецькі і молдавські війська. Турецькі галереї зупинилися навпроти Хортиці [15, с. 189]. Розпочалася облога. Вичерпавши запаси продовольства і набоїв, запорожці на чолі із своїм гетьманом прорвали оточення і відступили на північ на Монастирський острів [24, с. 121; 25, с. 60; 26, с. 83]. Татари зруйнували Хортицький замок [10, с. 38]. Д. І. Вишневецький звернувся за допомогою до польського короля і московського царя. Не отримавши її [32, с. 46], гетьман зібрав навколо себе козаків, які на Придніпров'ї ловили в Самарі і Дніпрі рибу, полювали на звірів, ловили хижих мисливських птахів, т.з. лугарів, та займалися іншими промислами. Створюючи козацьку базу на Монастирському острові, князь-гетьман діяв на свій страх і ризик. Польський король Сигізмунд II Август явно не бажав загострення відносин ні з Кримським ханством, ні з могутньою Туреччиною.

У листопаді 1557 р. Д. І. Вишневецький переходить на службу до Івана Грозного [22, с. 286]. На початку 1558 р. він вирушив на чолі 5 тис. стрільців «на Крымские улусы ... И велел государь князю Дмитрию стояти на Днепре и береги своего дела над Крымским царем, сколько ему бог поможет» [22, с. 288]. На допомогу прийшов дяк Ржевський [18, с. 147; 22, с. 269]. І знову в центрі подій опинився Монастирський острів. Знову на ньому були залишені припаси [22, с. 269], «пошел летовати в Ислам-Кермен», плануючи звідти робити напади «на Крымского улусы за Перекоп и под Козлец». Князь-гетьман відправив до Москви із князем А. Вяземським татарського полоненого з повідомленням, що хан послав на допомогу до турецького султана і збирає орди для походу. Це була дуже цінна інформація, яка дозволила вчасно підготуватися до нападу татар.

Повертаючись назад уверх по Дніпру козаки і стрільці розбили невеличкий татарський гамбул і пішли на Монастирський острів у свій табір [8, с. 82]. Сюди Іван Грозний відправив гінців «... с своим жалованием з золотыми; а князю Дмитрию ... велел к себе ехать, а оставить на Днепре Ширея Кобякова да Диака Ржевского да Ондreja Щекотева» [22, с. 296]. У квітні 1558 р., залишивши загін на Монастирському острові, виїхав у Москву [8, с. 82]. Весь 1558 р. і початок 1559 р. тут перебували козаки і стрільці. Сюди

весною прибув із 8 тис. загоном Д. Адашев [3, с. 12]. На Монастирському острові війська з'єдналися [8, с. 82]. Несподівано переправившись через пороги і з'явившись в гирлі Дніпра, Д. Адашев захопив два турецькі кораблі. Висадившись у Криму, козаки і росіяни нарobili страшенного переполоху [31, с. 495]. Завдавши татарам значних збитків, звільнивши невільників і захопивши величезну здобич [9, с. 133], стали вверх Дніпром повертатися у свій табір на Монастирський острів, який з легкої руки С. М. Соловйова перетворився на Мис Монастирка навпроти Ненасищецького порогу. Довіряючи високому авторитету дослідника, це помилкове твердження підхопили інші вчені без критичної перевірки і оцінки [33, с. 19]. Деякі автори перетворили Монастирський острів на Монастирище [19, с. 60; 27, с. 73; 25, с. 60]. Що це був все-таки Монастирський острів, а не щось інше, підтверджує сучасний літопис: «И от поля пошли вверх Днепром, а царь Крымский учал на них приходити во многих местах и не доспе им ничтожен и, дал Бог, их и с пищалей везде побивали ... пороги прошли здорово ... И прошел Данило на Монастырский остров...» [13, с. 319]. Це ж підтверджує М. Д. Бантиш-Каменський [3, с. 12].

Зупинка на мисі чи камені Монастирка була б рівнозначна смерті. Він аж ніяк не був придатний для оборони проти переважаючих сил ворога на чолі із самим Ханом. Це підтвердить фотографія мису і разом помилковість твердження московських учених.

До козацько-російського війська на Монастирському острові прибіг утікач від хана і розповів, що Давлет-Гірей переслідував протягом шести тижнів відступаючих українців та стрільців і збирається на них напасти. Але втеча полоненого росіянина розкрила плани татар і хан відійшов. Ця звістка так порадувала Івана Грозного, що він звелів Московському митрополиту відслужити молебень на честь успіхів Д. Адашева і козаків. Не були забуті і безпосередні учасники походу: «И послал государь на Монастырский остров к Данилу с товарищи с своим жалованием, з золотым, князя Федора Ростовского-Лобанова ...» [13, с. 319].

На 1560 рік було заплановано вдарити на Крим одночасно з трьох сторін – Дніпра, Дону і Черкесії [27, с. 30]. На Дніпрі стояв дяк Ржевський, а в Черкесії – Дмитро Вишневецький. Всі три загони мали одночасно виступити на Крим. Ініціатором цього стратегічного плану війни з Кримом був князь-гетьман. Буду-

чи завчасно попереджені московськими купцями, татари і турки зібрали значні сили. Штурми Азова і спроби форсувати Таманську протоку були відбиті. До того ж Іван Грозний значно втратив інтерес до війни з Кримом. Розпочалися страти найближчих соратників. Д. І. Вишневецький таємно залишає Москву і повертається у свій табір на Монастирський острів [8, с. 83; 29, с. 22; 30, с. 32]. Улітку 1561 р. князь-гетьман з Монастирського острова через свого брата князя Михайла, черкаського старосту, звернувся до польського короля Сигізмунда Августа із проханням прийняти його знову у своє підданство разом із своїми козаками [11, с. 125].

Навесні 1562 р. Д. І. Вишневецький повернувся «в Литву, к польському королю со всеми людьми, которые с ним были» і одразу ж почав будувати укріплення на Монастирському острові [24, с. 121]. Визнаний і улюблений провідник запорозьких козаків він знову здійснив декілька походів у степ проти татар і турків, доходив до Очакова, фортеці в гирлі Дніпра на правому березі Дніпровського лиману.

У кінці 1562 р. Д. І. Вишневецький разом із своїм приятелем Албрехтом Лаським, комендантом фортеці Хотин, приїхав на сейм. Князя зустріли оваціями, а коли він захворів (хворобу вважав отруєнням), король надав йому своїх лікарів для лікування. Цінуючи військовий талант і особисту мужність князя-гетьмана, король повернув йому всі раніше конфісковані маєтки [27, с. 73]. Із князем залишилися вірні йому козаки, а також черкаський загін, що і складало його віддану, загартовану в боях дружину. Не виключено, що під час поїздки до короля вони залишалися на укріпленому Монастирському острові.

Десять років боїв і походів підірвало здоров'я Д. І. Вишневецького. Та неспокійна, непосидюча натура кликала його, ще не одужавшого, на подвиги і пригоди. На цей раз у Молдавію, яка знаходилася у васальній залежності від Туреччини. У Петрикові друзі домовилися про взаємний похід з метою посадити на молдавський престол славного Д. І. Вишневецького [7, с. 167]. Зібравши по чотири тисячі війська кожен, вони окремо виступили в похід. Першим до кордону прибув звитяжний князь. Молдавські послі запитали навіщо він чекає пана Ласького, адже саме його і тільки його бажають бачити на престолі всі молдавани. Задумавши

зраду, вони розділили своє військо на дві частини, поставивши з обох боків мосту, яким Д. І. Вишневецький мав їхати на зустріч із новими підданими, де «всі панове і прийматимуть як свого господаря» [7, с. 168].

Це відбувалося восени. Стояв сильний туман. Коли князь перейшов міст, молдавани вдарили з обох сторін і розгромили його військо. Пристановищем Д. І. Вишневецького стала копиця сіна. Сучасник розповідає: коли за сіном приїхав селянин і знайшов його, князь сказав: «Брате! Рятуй мене тепер, а я обіцяю, що дістанеш нагороду». Селянин посадив Д. І. Вишневецького на свій віз, прикрив сіном і пообіцяв відвести до себе додому, а відвіз до одного із претендентів на молдавський престол Боярина Томші [7, с. 168]. Той дуже зрадив і зразу ж відправив його із подольанином Яном Пясецьким до султана [7, с. 168]. У жовтні 1563 р. Дмитро Вишневецький був страчений.

Про смерть князя збереглися свідчення сучасників М. Бельського, О. Гваньїні, французького посла при султанському дворі та ін. Відомо багато прикладів, коли турки змушували своїх бранців приймати мусульманську віру, знаходячи у них найвідданіших захисників своїх інтересів. Домагалися вони відступництва і від Д. І. Вишневецького. Зустрівши його непохитну твердість, князя стратили в Царєграді жахливою смертю. П. О. Куліш переповідає її із «Всесвітньої хроніки» М. Бельського: «його, разом із іншими полоненими, Яном Пясецьким, скинули із башти на залізні гаки; він зачепився ребром, повис на гаку і троє діб залишався живим. Збереглася легенда, що перебуваючи в такому положенні, Вишневецький продовжував славити Христа і проклинати Магомета; нарешті вивів мусульман із терпіння і був вбитий стрілою із лука» [19, с. 61]. 15 жовтня 1563 р. французький дипломат писав: «Бідний Димитрашко з своїм товариством має приїхати сюди нині або завтра рано». Через два тижні з'явився новий запис: «Бідний Димитрашко тільки що прибув, як його величність султан казав його вбити з іншим великим паном з Польщі по імені Пісоніскі (Пясецький), що за своє життя давав баші 20 тис. дукатів; решту його вояків послано на галери, крім одного, що служив Деспотові – його повішено» [11, с. 126].

Свідчення трьох авторів, доповнюючи один одного, дозволили відновити більш-менш повну картину подій.

Трагічний кінець і героїчна смерть князя-гетьмана як образ перемоги патріотизму над смертю, символ безсилля мусульманського світу перемогти морально світ український і православний, справили сильне враження на сучасників у Польщі, Литві і Україні. Народжувалися легенди і перекази про славний кінець безстрашної людини. Розірвавши груди ще в живого славного гетьмана, вороги вийняли і з'їли його серце.

Ось уже майже 350 років по всій Україні лунає епічна пісня про Байду «В Царгороді на риночку», складена кобзарями, увічнивши пам'ять по князя-гетьмана. Про її популярність і поширеність свідчить наявність багатьох варіантів [16, с. 116–122]. В історію українського козацтва князь увійшов під іменем Байди-Вишневецького. Що значить слово Байда? Серед філологів не існує однозначної відповіді. Словник Б. Д. Грінченка подає це слово як «гульгтай», «гулящий чоловік». Укладачі збірника «Українські народні пісні та історичні думи», виданого Академією наук України в 1955 р., теж вважають, що «байда», «байдувати» значить «гуляти», «нічого не робити». Це ж значення наводить і «Великий тлумачний словник української мови»: «байда» – «безтурботна, гуляща людина», «гульвіса» [6, с. 33]. В. І. Даль у своєму «Толковом словаре» слово «байдачить», українською мовою «байдувати» пояснює як йти на «байдаки или барки (речные суда) в работу». Пісня про «Байду» відома із XVII ст., час її створення не встановлений. Її аналізу присвячена спеціальна розвідка М. С. Грушевського «Байда-Вишневецький в поезії й історії» [12].

Історичні заслуги князя-гетьмана досить вагомі. Протягом чотирнадцяти років він був грозою турків і татар. Проти нього одного, а не держави, Сулейман II був змушений провести мобілізацію у восьми бейликах (провінціях – В.М.), споряджати ескадри, залучати військові сили васальних Кримського ханства і Молдавії. До речі, це був єдиний випадок за всю історію Отоманської Порти. Байда-Вишневецький згуртував розпорошені козацькі сили воедино і показав їм дорогу на Крим і Туреччину.

Сучасний історик Сергій Плохій у монографії «Наливайкова віра: козаки і релігія в ранньомодерній Україні: пер. з англ. – К.: Критика, 2005–496 с.» писав: «Діяльність Д. Вишневецького – приклад тісного зв'язку місцевої прикордонної адміністрації з ко-

зачиною та напівлегального з урядового погляду, характеру цього зв'язку».

Монастирський острів і після смерті Д. І. Вишневецького продовжував відігравати важливу роль у житті запорозького козацтва. Подальша доля укріплень на Монастирському острові невідома. Останнє вагоме слово має сказати археологія.

Бібліографічні посилання

1. *Багалій Д. І.* Заселення Південної України (Запоріжжя і Новоросійського краю) та перші початки її культурного розвитку / Д. І. Багалій. – Х., 1920.
2. *Бантыш-Каменский Н. Д.* История Малой России от славян в сей стране до уничтожения гетманства / Н. Д. Бантыш-Каменский. – К., 1903.
3. *Бантыш-Каменский Н. Д.* Адашев Данил Федорович // Энциклопедия знаменитых россиян / Н. Д. Бантыш-Каменский. – М., 2008.
4. *Боплан Г. Л.* де Опис України ... / Г. Л. де Боплан. – К., 1990.
5. *Василенко Н. П.* Очерки по истории Западной Руси и Украины / Н. П. Василенко. – К., 1915.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2001.
7. *Гваньїні О.* Хроніка Європейської Сарматії / О. Гваньїні. – К., 2007.
8. *Голобуцький В. А.* Запорожское казачество / В. А. Голобуцький. – К., 1957.
9. *Голобуцький В. О.* Запорозьке козацтво / В. О. Голобуцький. – К., 1994.
10. *Голобуцький В. О.* Гомін, гомін по діброві / В. О. Голобуцький. – К., 1968.
11. *Грушевський М. С.* Історія української козащини / М. С. Грушевський. – К.; Л., 1909. – Т. 1.
12. *Грушевський М. С.* Байда-Вишневецький в поезії та історії // Записки українського наукового товариства у Києві / М. С. Грушевський. – К., 1909. – С. 108–139.
13. Дополнение к Никоновскому списку. Так называемая Царственная книга // Полное собрание русских летописей. – СПб., 1906. – Т. XIII. – Ч. II. – С. 315–343. – Далі: ПСРЛ.
14. *Замлинський В.* Дмитро Байда-Вишневецький / В. Замлинський // Історія України в особах IX–XVIII ст. – К., 1993. – С. 185–193.
15. Історичні пісні. – К., 1961.
16. *Карамзин Н. М.* История государства Российского / Н. М. Карамзин. – М., 1989. – Кн. 2. – Т. VIII.
17. *Каргалов В. В.* На степной границе / В. В. Каргалов. – М., 1974.
18. *Кулиш П. А.* История Возсоединения Руси / П. А. Кулиш. – СПб., 1874. – Т. I.
19. *Кулиш П. А.* Байда. Князь Вишневецкий / П. А. Кулиш. – СПб., 1885.
20. *Лемерсьє-Келькеже Ш.* Дмитро Вишневецький / Ш. Лемерсьє-Келькеже // Гетьмани України. Історичні портрети. – К., 1991. – С. 7–24.

21. Летописный сборник, именуемый Патриаршею, или Никоновскою летописью // ПСРЛ. – СПб., 1904. – Т. XIII. – Ч. I. – С. 230–296.
22. *Маркевич М. А.* Історія Малоросії / М. А. Маркевич. – К., 2003. – Т. I– II.
23. *Мельник Л. Г.* Козацтво на Україні (друга половина XV–XVI ст.) / Л. Г. Мельник // Історія України. Від найдавніших часів до кінця XIX ст. – К., 1991. – Т. I. – С. 113–130.
24. *Мицик Ю. А.* Козацький край. Нариси з історії Дніпропетровщини XV–XVIII ст. / Ю. А. Мицик. – Дніпропетровськ, 1997.
25. *Мицик Ю. А.* Вишневецький (Байда) Дмитро Іванович / Ю. А. Мицик // Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К.; Запоріжжя, 2006.
26. *Семака Л.* Дмитрій Вишневецький / Л. Семака // 100 великих українцев. – М.; К., 2001. – С. 69–75.
27. *Сергійчук В.* Байда-Вишневецький – ратник української землі / В. Сергійчук // Дніпро. – 1989. – № 2. – С. 122–132.
28. *Сергійчук В.* Дмитро Вишневецький / В. Сергійчук // Володарі гетьманської булави. – К., 1995 – С. 7–25.
29. *Сергійчук В.* Іменем Війська Запорозького / В. Сергійчук. – К., 1991.
30. *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен / С. М. Соловьев. – М., 1960. – кн. 3. – Т. VI. – С. 421–811.
31. *Сушинський Б.* Дмитро Вишневецький / Б. Сушинський // Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV–XIX століть. – Одеса, 2004. – Т. 1. – С. 41–53.
32. *Эварницкий Д. И.* Очерки по истории малороссийских и запорожских казаков. Князь Дмитрий Иванович Вишневецкий / Д. И. Эварницкий // Детское чтение. – СПб., 1902. – № 2. – С. 77–91.
33. *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків / Д. І. Яворницький. – Львів, 1991. – Т. 2.
34. *Яворницький Д. І.* Вільності запорізьких козаків / Д. І. Яворницький // Твори у 20 т. – К.; Запоріжжя, 2005. – Т. 2.

Надійшла до редколегії 20.11.09